

"Cum historia pro securitate!"

**SZEMERE BERTALAN
MAGYAR RENDVÉDELEM-TÖRTÉNETI
TUDOMÁNYOS TÁRSASÁG**

☒ : H-1037 Budapest, Haránt utca 12.

☎ : (+36/06-1) 250-6199 ; @ : paradi.jozsef@gmail.com

Web: <http://www.szbmrtt.atw.hu>

A körlevelek megtalálhatók a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság honlapján

Tárgy: *Recenzió*

**KÖRLEVÉL
(2019-366)**

Tisztelt Tagtársaim Kedves Szimpatizánsok!
Ezúton tájékoztatlak Benneteket arról, hogy

BENCSIK Péter.

*Kelet és nyugat között. Államhatárok, úti okmányok, határátlépés
Magyarországon és Csehszlovákiában (1945-1989).*

Budapest, 2019, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi
Kutatóközpont Történelemtudományi Intézet. 439 p.

HU-ISBN 978 963 41 6176 9.

/Magyar történelmi emlékek, értekezések./ HU-ISSN 2063-3742.
című műve megjelent.

A kötet első kiadásként 2019 nyarán került ki a nyomdából. A B/5 méretű könyv keménykötést kapott. A borítócímdal meglehetősen mozgalmas. A felső széle közepén a „Magyar történelmi emlékek, értekezések.” könyvsorozat emblémája és a sorozatcím látható. Alatta — a borítócímdal közepén — helyezkedik el a szerző neve fekete- és a mű címe fehér betűkkel. Maga a könyvborító alapszíne a világosszürke. A cím alatt a vizsgált időszak határátléptetésének különböző mozzanatait megörökítő három fénykép helyezkedik el. A borítócímdal alsó szélénél a közepén a kiadó intézmény logója és neve olvasható. A borító hátoldalán — fehér alpra helyezve — olvasható az annotáció, melynek a szövege felett pedig a szerző fényképe helyezkedik el. A kötet gerincén — dicséretes módon a magyar kiadói hagyományokat követve — a felirat alulról felfelé tart. A gerincen az első elem a sorozat emblémája, ezt követi a szerző neve fekete betűkkel, melyet a borítócímdalra is elhelyezett három fénykép kicsinyített mása követ, végül pedig a kötet rövidített címe olvasható fehér betűkkel.

A kötet szerkezeti felépítése a klasszikus könyvszerkezet hagyományait követi. A kötet elején az úgynevezett címnegyedív (szenny-címdal, sorozatcímdal, címdal és copyright oldal) található a szokásos tartalommal.

A címnegyedívet követi a tartalomjegyzék a tudományos művek magyarországi kiadása hagyományainak megfelelően, mely után — külön-külön lapon — a mottó és az ajánlás olvasható. A szerző művét a kezeszszülei emlékének ajánlotta, a mottónak pedig két idézetet is választott.

1965-ből származik a CSERMANEK [KÁDÁR] Jánostól, illetve 1968-ból származik a Gustav HUSZAKTól vett idézet. A dupla mottó ugyan ritka, ám jelen esetben stílusos, hiszen két ország pártállami „határrezsímjének” az összehasonlításáról szól a mű. Mindkét mottó tömören kifejezi, hogy a két ország korabeli politikai vezetése miként gondolkodott a határforgalomról, illetve annak felügyeletéről.

Az ajánlást követi a bevezetés, majd a fejezetek.

Összesen két főfejezetből 13 fejezetből és 11 alfejezetből áll a főszoveg, melyet összegzés zár.

A szöveges rész után található a *forrás- és irodalomjegyzék*, amely után a hivatkozásokra vonatkozóan a 102 elemet tartalmazó *rövidítési jegyzék* olvasható.

A *mellékletek* a kötet végén helyezkednek el, amelyek statisztikai adatok táblázatai.

Sajnálatos módon a könyv végéről hiányzik a kolofon oldal, amely pedig a magyar könyvészeti hagyományok egyik követendő eleme.

A szerző a kötet *bevezetőjében* a létrehozás előzményeivel is megismerteti az olvasót, hiszen a vizsgált témakörben e könyv már a második alkotás, amely a szerzőségével jelent meg. Az első kiadványt 2005-ben publikálta dr. NAGY György szerzőtársával közösen. A 2019-ben megjelent kötet javított, bővített és átdolgozott kiadás. Ennél azonban lényegesen több az újabb kiadás, hiszen a 2005. évben megjelent könyv a magyar úti okmányok és azok ellenőrzésének pártállami időszakával foglalkozott. A 2019. évben megjelent mű pedig — bár az időtartamokat a szerző nem rövidítette — jóval többoldalúan és a szomszédos Cseh-szlovákiára kiterjedően is vizsgálta a témát, kiterjesztve azt a pártállamnak a vizsgált témakörrel érintkező szakterületeit művelő részeivel is.

A kiadvány tanulmányozása során érzékelhető, hogy a szerző több évtizedes és szerteágazó — négy ország (Csehország, Szlovákia, Ausztria és Magyarország) releváns gyűjtőkörű levéltáaira és publikációira kiterjedő — kutatómunkája rendszerzett eredményeit osztja meg az olvasóval. E művet inkább új alkotásnak lehet tekinteni, mint a 2005. évi műve javított kiadásának.

A bevezető egyfajta *historiográfiát* is tartalmaz. A szakirodalmat mintegy tucatnyi csoportba szedve értékelt a szerző.

A bevezető tartalmazza továbbá azokat a fogalmakat, amelyek tisztázása nélkül nem lehetne a téma kifejtését helyesen és egyértelműen értelmezni. E szövegrész előnye, hogy a magyar terminológiához a megfelelő angol terminus-technicust is társítja, ezzel elvágva az értelmetlen álviták lehetőségét.

A szerző által használt terminológia döntő többsége a szakterület körében elfogadott és használt, illetve az alkotó által létrehozott szakkifejezések egyszerűek, érthetők és a korábban is használt szakmai nyelvvel összhangban állnak.

A mintegy 380 oldalnyi főszoveget tartalmazó alkotás szerzője sokoldalúan és teljességre törekedve igyekezett bemutatni a történelmi eseményeket, folyamatokat. Mindez óhatatlanul számos időpont feltűntetését, korabeli szervezet megnevezését eredményezte. Ezeknek a visszakерeshetőségét a műben semmi sem segíti, illetve az intézmények definiálása is hiányzik. Nem készültek *indexek* az intézménynevekről és a szövegben feltűntetett eseményekről, illetve személyekről sem.

Az 1 398 hivatkozásból álló *jegyzetapparátus* tartalmazza a korabeli szakirodalom legfontosabb kiadványait és a feldolgozások meghatározó műveit, továbbá a releváns közgyűjtemények lényeges iratainak a bibliográfiái, illetve levéltári adatait.

A *forrás- és irodalomjegyzék* öt levéltár (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, a Cseh Nemzeti Levéltár és a Cseh Külügyminisztériumi Levéltár, továbbá a Cseh Állambiztonsági Szolgálatok Levéltára) vonatkozó iratanyagának, valamint osztrák, német, magyar, csehszlovák és szovjet jogszabálygyűjtemények, magyar és csehszlovák statisztikai évkönyvek bibliográfiai adatait tartalmazza.

Az irodalomjegyzékben szerepelnek továbbá 51 szerző tollából származó 189 mű bibliográfiai adatai is. E kötetek közül 108 idegen nyelvű könyv, illetve tanulmány, melyeket angol, német cseh és szlovák nyelven publikáltak. Magyar nyelven közölt alkotás 81 szerepel a forrás- és irodalomjegyzékben. A magyar nyelvű alkotások közül 40 tanulmány, öt könyvrészlet, a többi pedig önálló kötet. A 189 feldolgozás 51 szerzője közül 11 alkotó a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történelmi Tudományos Társaság tagja, akiknek 29 munkájára 47 esetben hivatkozott a kötet készítője.

Impozáns és teljességre törekvő a szerző által feldolgozott iratanyag, illetve publikációk. Emellett pedig a téma sokoldalúságából fakadóan a feldolgozott művek és iratok szerzeágazóak is, hiszen államszervezeti, jogtörténelmi és jogelméleti, határőrizeti, útlevel és vízumpolitikai stb. területekre is kiterjedőek.

A kilencvenes évekkel kezdődően a vizsgált témakörhöz kapcsolódó öt disszertációt is feldolgozta az alkotó. Az öt disszertáció közül három művet tudományos társaságunk tagjai védtek meg.

A forrás- és irodalomjegyzék tartalmazza a témakörre vonatkozó mérvadó irodalmat és az érintett levéltárak vonatkozó tartalmú gyűjteményeit. A szerző helyében azonban nagyobb figyelmet szenteltem volna a lábjegyzetek és a forrás- és irodalomjegyzék szervezesebb kapcsolatának a kialakítására, azzal, hogy a hivatkozott művek, illetve források jegyzetszámait feltűntettem volna a forrás- és irodalomjegyzék vonatkozó bibliográfiai adatainál. Érzékelhető ugyan a szerző törekvése arra, hogy a forrás- és irodalomjegyzék anyagát szakrendi csoportosításba helyezze, ez azonban csak részlegesen valósult meg, mivel a könyvek és tanulmányok, illetve a könyvfjezetek szétválogatása elmaradt. Ez azonban semmit sem von le a kiterjedt

és sokoldalú forrás- és irodalomjegyzék szellemi értékéből, csupán könyvben kezelhetőbbé tette volna azt.

A mű első fő fejezete a „*Keretek*” címet kapta. A kötet ezen részében a szerző a két szomszédos ország pártállami határforgalom ellenőrzésére többé-kevésbé konkrétan ható körülményeket vizsgálta. A témakör elméleti tisztázását követően — amely kiterjed a határok, az állampolgárok és a „határrezsim” széleskörű vizsgálatára — tért rá a szerző a történelmi körülmények taglalására. A történelmi visszapillantás 1948-ig nyúlik vissza és nemzetközi kitekintést is magába foglal, valamint a történelmi segédtdományok egy részének a korabeli útlevelekre alkalmazott művelési eredményeit is felöleli, továbbá jogtörténeti elemeket is tartalmaz.

Szokatlan a „határrezsim” kifejezés használata. Álláspontom szerint a rezsim kifejezés tartalmának két lényeges eleme van. Általában valamilyen komplex kormányrendszert, illetve a rendszer vezetőinek az összességét jelentheti, továbbá az élet más területeinek valamilyen komplex rendszer elnevezéseként is elfogadott. Ilyen értelemben tehát a „határrezsim” kifejezés elfogadható volna. Ebben az esetben azonban a műnek valóban a teljes határőrizeti rendszerről kellene szólnia.

A szerző azonban csupán annak egy elemével, a határforgalommal foglalkozik művében, bár annak minden aspektusát körültekintően és mélyrehatóan vizsgálta, illetve mutatta be művében.

Másrészt tehát a rezsim szórészlet tartalmazó kifejezésnek összhangban kell állnia azzal, amit az előtag kifejez, nevezetesen a határ szótag tartalmával. Ezzel azonban már aggályos az azonosság. A mű ugyanis nem a határokról szól, még csak nem is az őrzésükről, hanem csupán a határforgalomról. Ennek nem mond ellent az sem, hogy a határ és határőrizet, sőt azon túlmenően a jogrendszer, a rendvédelem stb. számos területét is érintette a szerző. Ezek a kitekintések azonban nem hivatottak az érintett témakörök teljes feldolgozására.

A szerző — nagyon helyesen — csupán olyan mélységben mutatta be azokat, amelyek elősegítik a korabeli csehszlovák és magyar határforgalom körülményeinek és működtetésének jobb megértését. A „határrezsim” kifejezés tehát nem a rezsim, hanem a határ szórészlet tekintetében sántít. Helyesebb lett volna a határforgalomrezsim szóhasználat. Abban az értelemben ugyanis, ahogyan a szerző alkalmazta a határrezsim kifejezést, az nincsen, vagy csak részlegesen van összhangban a tartalommal.

Nyilvánvalóan dőreség volna elvárni, hogy a mintegy 440 oldalas művében a szerző mindkét szomszédos állam teljes határait, illetve korabeli határőrizetét — azaz a határforgalom ellenőrzése mellett a határvonal őrzését és a határ rendet, illetve annak betartását — is bemutassa. Erre illene a „határrezsim” kifejezés.

Mivel a „határrezsim” kifejezés tágabb területet feltételez, mint amivel a szerző művében foglalkozott, olyan érzés keletkezhet az olvasóban, mint ha a szerző a határforgalmat tekintené a határok és azok őrzete tekintetében az egyetlen és legfontosabb területnek. Természetesen szinte minden min-

dennel összefügg a határőrizet témakörében, amelyre az egyik legjobb példa a szerző műve. Ezért sem célszerű olyan terminológia használata, amely a komplex témakör egyik, vagy másik szakterületét impliciten a teljes témakört helyettesítőnek tekinti.

Az első fő fejezetben belül a szerző a határokkal az állampolgársággal, a „határrezsimek” és azok nyugati, illetve keleti modelljének a kialakulásával, az utazási előírások nemzetközi szabványosítására irányuló törekvésekkel, a korabeli jogi környezettel, a hidegháborúnak az utazásra kifejtett hatásaival foglalkozik. A szerző által rögzítettek helytállóak. A nyugati és a keleti modell kialakulása című alfejezetben kifejtettek ok-okozati összefüggése azonban sántít. Abban a szerzőnek ugyan tökéletesen igaza van, hogy a nyugati modellben a rendvédelmi testületek korábban kiváltották a határőrizetben a haderőt, mint a kontinens keleti felében. Ennek azonban nem ideológiai, társadalompolitikai okai voltak, mint ahogyan azt a szerző sejteti. Ellenkezőleg, a változásokra pragmatikus okok alapján került sor. Nevezetesen a fegyveres konfliktusok eredményes megvívásában kulcsszerepre tett szert a fegyverzet és felszerelés, a harc megvívását elősegítő szervezeti felépítés és az erőkoncentráció.

A határőrizetbe bevont katonai erőket azonban abban az esetben lehetett eredményesen alkalmazni, ha apró szervezeti egységekre bontva a határvonalon mentén egy viszonylag keskeny és hosszan elhúzódó sávban alkalmazták, a nehéz fegyverzetüktől megfosztva. Ebbe a helyzetbe hozott katonai erők alkalmazatlanná váltak a támadó és a védelmi harcokra egyaránt. Egy esetleges támadás esetén nyilvánvalóan komolyabb veszteségek nélkül könnyen és gyorsan felszámolhatta az ellenség. Ezért a haderők vezetése arra törekedett, hogy a határőrizeti teendőket a rendvédelmi testületeknek adják át.

Nem arról volt tehát szó, hogy a határokon a katonai jelenlét ellen berzenkedtek volna az országok vezetői hanem arról, hogy a véderők vezetői nem kívánták erőforrásaikat olyan feladatok teljesítésére fordítani, ami mérsékelhette volna a képességeiket. Ezért került át a határőrizet Magyarországon már a kiegyezéskor a haderőtől a rendvédelemhez.

A magyar és a csehszlovák határőrizetben a katonai jelenlétről a szerző több esetben mint negatív, hátrányos, a demokratikus társadalom elvárásaival ellentétes jelenségről tesz említést. Ezt azonban a történelmi tények egyáltalán nem támasztják alá.

Először is tisztázni kellene, hogy mit értünk a katonai jelenlét alatt. A helyzet ugyanis az, hogy a vizsgált időszakban sem Csehszlovákiában sem pedig Magyarországon a haderő csapatai nem vettek részt a határőrizetben. Az igaz ugyan, hogy a határőrizetben katonailag szervezett fegyveres őrtestületek is részt vettek, ezek azonban a különböző elnevezésű állambiztonsági szervezetek kötelékébe tartoztak, reguláris haderővel szembeni fellépésre alkalmatlanok voltak. A határőrizetben résztvevő katonailag szervezett fegyveres őrtestületek által alkalmazott módszerek pedig lényegében bármely polgári fegyveres őrtestület által is megvalósíthatóak lettek volna. Az

alkalmazott módszerek, például a vonatok fegyveres kísérése, vagy az utasok ellenőrzésének időszakában a vonatok körülzárása, vagy éppen az utasok beszállását megelőzően, majd a szerelvényről történő távozásuk után a vonatok ismételt átvizsgálása nem a határőrizeti szervezetek katonai szervezettségéből fakadt, hanem a politikai vezetés velük szemben támasztott követelményeiből volt eredeztethető. Ezek és az ehhez hasonló tevékenységek végzése nem a haderő, illetve a katonailag szervezett fegyveres őrtestületek kiváltsága. Azokat lényegében a polgári rendvédelmi testületek azonos módon végezték volna el. (303.p., 383.p.)

A szerző a pártállami szabályozásokat jogosan tekinti abszurdnak. A szabályozások betartatására irányuló metodikák azonban nem a végrehajtó szervezetek katonai szervezettségéből fakadtak, hanem maguk a szabályozások tették elkerülhetetlenné az ilyen módszerek alkalmazását függetlenül attól, hogy az elvárásokat polgári fegyveres őrtestületek, vagy katonailag szervezett fegyveres őrtestületek valósították meg.

A két világháború közötti Magyar Királyság jogrendjének elmarasztaló véleményezése nem egyértelmű, mivel a szerző nem fejtette ki azt, hogy konkrétan mire gondol és az hogyan hatott a határforgalom ellenőrzésére. (111.p.) A határforgalom tekintetében pedig az úgynevezett HORTHY-korszakban a dualizmus időszakában alkotott törvények voltak döntően érvényben. A két háború között ugyan a témakörben számos rendelet született, amelyek minden bizonnyal kevésbé tekinthetők liberális szelleműnek mint a dualizmuskorabeliek, azonban Európa-szerete hasonló tendencia volt érzékelhető. A magyar szabályozás nem tekinthető ebből kirívónak. A HORTHY-kor szabályozásainál pedig lényegesen rigorózusabbak voltak a pártállami szabályok. Az is magyarázatra szorul, hogy Magyarország német megszállása utáni időszak a HORTHY-korszak részének tekinthető-e? A szerző axiómának tekintett olyan állítást — nevezetesen, hogy a HORTHY-korszak jogrendszere antidemokratikus, míg az 1945-1948 közötti időszak demokratikus volt — amely tartalma (népbíróságok, ÁVÓ stb.) meglehetősen aggályos. Nem szerencsés visszavetíteni napjaink elméleti vitáját nevezetesen azt, hogy az antidemokratikus egyenlő a liberalizmus hiányával, vagy léteznek a diktatórikus és a liberális jogrendszer között olyan rendszerek is, amelyek nem liberálisak ugyan de nem is diktatúrák.

A második fejezet foglalkozik konkrétan a határokkal, a határátlépéssel Magyarországon és Csehszlovákiában 1945 és 1980 között. (125-380.p.) Ezen belül a szerző földolgozza a forgalomszabályozás változásait, a ki- és visszavándorlást, a vízumok és az idegenrendészet, a határsáv és vasfüggöny, a határátléptetés, az útlevélhamisítás és a határforgalmi statisztikák témáit is. A második fejezet nem csupán terjedelmesebb, hanem több fejezetből is áll, mint az első fejezet. Ahhoz azonban, hogy a második fejezet tartalmát megértsük, elengedhetetlen az első fejezettel való megismerkedés.

Összességében a kötetben oly sok hasznos, a témakör bemutatásához szükséges információ szerepel, hogy hiánytalan számbavételük meghaladná a szokásos recenziók terjedelmét. Mindezt a szerző olvasmányos formában, közérthetően fogalmazta meg, csak a legszükségesebb szakmai zsargon használatával. Esetenként azonban a stílusa lehetett volna választékosabb is. Sokszor használta például a „kérdés” szót ott is, ahol a téma kifejezés megfelelőbb lett volna stb. Ezek azonban nem gátolják a mű közérthetőségét.

BENCSIK Péter tollából olyan mű született, amelyre még nem volt példa a témakör korábbi feldolgozásai tekintetében. Két szomszédos államnak a határforgalmi szabályozását dolgozta fel és hasonlította össze komplex módon, melynek során egyrészt rendszerezte a témakört feldolgozó művekben közzétett eredményeket, másrészt pedig számos és fontos eredménnyel gazdagította a témakört.

A mű indirekt formában ugyan, de egyértelművé teszi, hogy a mindenkori határőrizet a szuverenitás része. A szerző azonban túllép ezen az alapigazságon, mivel kötete talán leglényegesebb mondanivalója, hogy a határőrizet — azon belül pedig a határforgalom ellenőrzése — módja az állam jellegét is tükrözi.

A magyar határőrizet-történet pártállami időszaka tekintetében olyan alaplúnak tekinthető a kötet, amely nemcsak a témakör megismerése tekintetében nélkülözhetetlen, hanem egyben feltétele és kiindulópontja is a további alkotómunkáknak. A szerző maradandót alkotott, kiváló művet hozott létre. Nem csupán a téma iránt érdeklődők, nemzeti történelmünk vonatkozó kutatási eredményeit figyelemmel kísérők számára ajánlom a művet, hanem felhívom a leendő határőrök különböző szintű oktatásában résztvevők figyelmét is arra, hogy a kötetnek egyértelműen a hallgatóknak ajánlott irodalomjegyzékben van a helye.

A magyar rendvédelem-történet művelése érdekében kifejtett tevékenységhez mindannyiótoknak további eredményeket kívánok!

Budapest, 2019. XI. 4.

Tagtársi üdvözléssel:

Dr. PARÁDI József
a társaság elnöke